

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ З РОЗВИТКУ ТА САМОВИЯВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІМИ УЧИТЕЛЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито теоретичний та практичний аспекти застосування специфічних позааудиторних організаційних форм у процесі розвитку й самовиявлення екологічних цінностей майбутніми учителями початкової школи. Запропоновано приклади таких форм з метою підвищення ефективності процесу становлення екоцілісної особистості студента за напрямом підготовки “Початкова освіта”.

Ключові слова: екологічні цінності, специфічні позааудиторні організаційні форми, польова практика, студентські екологічні експедиції.

Процес розвитку й самовиявлення екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи передбачає активне застосування специфічних позааудиторних організаційних форм. Під вказаними формами розуміємо спосіб організації навчально-виховної діяльності та природоохоронної роботи, який передбачає взаємоузгоджену діяльність викладача та студента за певним планом, але не має наперед визначеного розпорядку, режиму (польова практика, екологічні експедиції, екологічні стежки, проектування мікрозаказників, природоохоронна робота тощо).

Мета статті – розкрити особливості специфічних позааудиторної роботи з розвитку й самовиявлення екологічних цінностей майбутніми вчителями початкової школи.

Розглянемо більш детально зазначені форми. Так, польова практика з природознавства є практичною складовою природничо орієнтованої підготовки студентів напряму підготовки “Початкова освіта”. Беручи за основу навчальний посібник Т. Олексенко та В. Молодиченка “Навчальна практика з методики викладання природознавства” для студентів спеціальності “Початкова освіта” [3] та методичні рекомендації до організації та проведення польової практики з природознавства М. Кузьма-Качур [2], нами запропоновано відповідні завдання екологоорієнтованого характеру для майбутніх фахівців початкової освіти. Наведемо приклади таких завдань.

Завдання 1. Досконало вивчіть флору вашого краю та створіть атлас рослин рідного краю.

Завдання 2. Вивчіть фауну вашого краю та створіть атлас рідкісних тварин рідного краю. Запропонуйте екологоорієнтовані заходи щодо збільшення популяції представників тваринного світу.

Завдання 3. Відвідайте природний заповідник вашого краю (на вибір), створіть медіа-презентацію зі світлинами ваших спостережень. Розробіть буклет, який надасть повну інформацію щодо природного заповідника.

Завдання 4. Відвідайте місцеву станцію юних натуралістів, ознайомтеся із планом проведення екологоорієнтованих заходів та візьміть активну участь у їх проведенні. Надайте звіт з проведеної роботи.

Завдання 5. Визначте екологічно небезпечне місце вашої місцевості, встановіть причинно-наслідкові зв'язки екологічної недбалості та запропонуйте напрями поліпшення ситуації.

Завдання 6. Відвідайте краєзнавчий музей вашої місцевості (на вибір), проаналізуйте матеріал виставкової зали з природоохоронної проблеми та підготуйте світлини до теми “Чи віддячить тобі природа?”.

Основними формами роботи під час проведення польової практики з природознавства було визначено екскурсії з керівником практики; обробку зібраного матеріалу; самостійні спостереження.

Після закінчення практики майбутні вчителі початкової школи надавали звіт про проходження навчально-польової практики. Усі проведені спостереження, виконані завдання екологоорієнтованого характеру досить ретельно аналізували та обговорювали під час звітної конференції.

Виходячи з того, що у навчальних планах напряму підготовки 6.010102 “Початкова освіта” на навчально-польову практику відведено, на наш погляд, незначну кількість годин, доцільно впроваджувати специфічні позааудиторні форми: екологічні експедиції, екологічні стежки, екологічні маршрути тощо.

Однією з позааудиторних форм у процесі становлення екоцілісної особистості майбутнього фахівця початкової школи є екологічні експедиції.

Багатоаспектний підхід до формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи й організація колективної роботи сприяють частковому вирішенню цих завдань. Використання зв'язків між окремими напрямами досліджень пошукового характеру у вирішенні проблеми взаємодії в системі “людина – навколишнє середовище” та різними дисциплінами, що представлені навчальними планами спеціальності “Початкова освіта”, дало змогу підкріпити практикоорієнтований досвід спілкування майбутніх фахівців з природою, зосередитися на координації власної еколого-доцільної поведінки.

Наприклад, робота з вивчення майбутніми фахівцями стану водних об'єктів допомагала встановити причини руйнівних змін у навколишньому середовищі. У цьому контексті викладачі організували більш глибоке вивчення відповідних дисциплін із залученням екологоорієнтованого матеріалу, висвітлюючи різні його аспекти.

Розглянемо більш детально географічний, біологічний, хімічний, історичний, санітарно-гігієнічний та соціологічний аспекти зазначеної роботи.

Так, географічний аспект: студенти складають карту басейну річки (або моря), на якій визначають населені пункти, розкриваючи зв'язок життєдіяльності населення з водним об'єктом. Студентам пропонують науково-популярну літературу, світлини, відеофільми, за допомогою яких вони отримують найбільш повну інформацію про взаємозалежність у системі “людина – водні ресурси”. На розгляд виносяться також проблеми забруднення водного об'єкта, причини виникнення руйнування берегової зони.

Біологічний аспект зазначеної роботи реалізується в такому напрямі: майбутні фахівці проводять аналіз зразків води для визначення рівня концентрації розчинених у ній газів і поживних речовин, різноманітності наявних організмів та типів рослинності. Отримавши результати, студенти визначають якість води і можливості її використання за відповідним призначенням, пропонують способи покращення її якісних характеристик.

На наступному етапі майбутнім фахівцям пропонують відвідати станцію очищення води, де вони ознайомляться з обробленням і тестуванням води до і після її доставки користувачам (хімічний аспект). Під час занять в екологічній лабораторії вишу викладач відтворює ті самі тести, що сприяє закріпленню знань студентів щодо процесу практичного використання хімічних речовин та їх впливу на життєзбереження людини.

Далі групі студентів надають історичні довідки щодо розселення людей поблизу річок, морів, а також інформацію про діяльність людини та її вплив на водні ресурси, про формування ставлення людини до змін, що стихійно виникають під впливом води (історичний аспект).

Відповідно до логіки санітарно-гігієнічного аспекту зазначеного питання передбачалося виконання студентами завдання щодо виділення патогенних збудників хвороб у пробах води із забруднених ділянок річки (моря). Виконання завдання не передбачає труднощів, оскільки можна застосовувати набори реактивів, які надають можливість зробити експрес-аналіз відповідних зразків. Аналогічному тестуванню підлягає питна вода з водопровідного крану, результати зіставляють.

На наступному етапі майбутні фахівці досить ретельно знайомляться з населенням, яке розташувалося на берегах річки (моря), і виявляють вплив водних ресурсів на його побут у цілому, окреслюють проблеми, що можуть постати перед людьми за відповідний проміжок часу (соціологічний аспект).

Одержані студентами експериментальні дані під час експедицій сприяли повному аналізу екологічних ситуацій регіонального характеру, надавали можливість висловити власне бачення їх вирішення, долучитися до природоохоронної роботи.

Під час експедицій та у вільний час студенти знімали авторські відеофільми, що сприяло розвитку їх екологоорієнтованих умінь. Автор відеофільму повинен був наочно подати проблему та відобразити шляхи її усунення (відповідно до реальної ситуації). На початку зйомок студентам доцільно досконало вивчити теоретичний аспект проблеми, розробити сценарій (якщо ситуація контрольована), далі – обирати об'єкт, вивчити місце зйомок, зняти відеофільм за сценарієм та здійснити відповідну обробку матеріалу. Студенти експериментальних груп представили цілий ряд відеофільмів. Прикладом є авторський відеофільм про розмивання берегів Бердянської коси (ситуація неконтрольована), його тривалість від 15 хвилин (виконавець – студент IV курсу БДПУ Олег В.). Фільм демонструє стан берегів Бердянської коси восени та навесні. За відповідний проміжок часу можна побачити наступ моря на пляжі, коли тане крига, та че-

рез безвідповідальну забудову котеджів у заповідній зоні Бердянської коси. Відповідно до тематики студентами були представлені такі відеофільми еколого-краєзнавчого характеру: “Повінь у Бердянську” (2008), “Трагедія на островах Дзензик (загибель птахів)” (2012), “Загроза зникнення Червоного лиману” (2013) та ін. Майбутні фахівці відобразили у відеофільмах також контрольовані ситуації екологоорієнтованого характеру, а саме: “Сміттєзвалища – трагедія курортного Приазов’я”, “Безпритульні тварини – безвідповідальність людини” та ін.

Отже, усвідомлення майбутніми вчителями початкової школи катастрофічних наслідків екологічних проблем у світі у цілому та на місцевому рівні зокрема розглядається як один із важливих принципів формування екологічних цінностей фахівців, функція якого, насамперед, полягає в процесі професійної підготовки студентів до розуміння суперечностей й протидії в системі “людина – навколишнє середовище”, необхідності їх усунення та усвідомлення життєстверджувальної позиції за будь-яких обставин.

Специфічною позааудиторною формою для формування екологічних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти є навчально-екологічна стежка – спеціально обладнана з освітньою метою природна територія, на якій створюються умови для реалізації системи завдань, що організують і спрямовують діяльність особистості у природному середовищі. Методику створення екологічних стежок та розкриття їх ролі у формуванні екоцілісної особистості розроблено А. Добровим, А. Захлебним, В. Чижовою та ін.

Навчально-екологічну стежку відвідують організовано під керівництвом екскурсовода. Проте за наявності спеціально розроблених буклетів-путівників можливе самостійне ознайомлення з експозицією стежки. Довжина маршруту (близько 2 км) зумовлена тривалістю екскурсії, що становить для дорослих 2–2,5 год.

Поняття “природна”, або “екологічна” стежка пов’язане із пропозицією лісничого М. Бентона (США) заснувати щось на зразок “заповідника для пішоходів” – прокласти стежку по Апалачському хребту. У 1916 р. в Криму, близько 7 км від Судака, вздовж скель було вирубано за вказівкою князя Л. Голіцина пішохідну стежку. Голіцинську стежку прокладено таким чином, що відвідувачі мають можливість ознайомитися з багатьма природними об’єктами виняткової краси. Популяризація навчальних і навчально-пізнавальних стежок на території колишнього СРСР почалася з 1960-х рр. Ініціатива у цій справі належала Тартуському гуртку охорони природи (перше студентське природоохоронне об’єднання, утворене 13 березня 1958 р.), яким керував Я. Ейларт – фахівець з проблем природозбереження у цілому та створення навчальних стежок, зокрема. Зусилля організаторів були спрямовані на використання стежок з метою формування екологічної культури населення, зокрема молоді. На навчально-екологічних стежках основну увагу звертали не стільки на знайомство з природними об’єктами, скільки на оцінювання результатів діяльності людини в довкіллі.

Велика частка стежок нині сформувалася як туристські маршрути вихідного дня і достатньо насичена екологічною інформацією (покажчиками, спеціальними буклетами). Основне призначення стежок полягає в рекреації, навчанні і вихованні.

Цілком слушною є думка В. Онопрієнка, що глибоке й усвідомлене оволодіння студентами зазначеними базовими екологоорієнтованими поняттями неможливе без демонстрування тих негативних явищ, що відбуваються в біосфері й соціумі, а саме, за автором, яскравим прикладом виступають маршрути екологічних катастроф [4, с. 161].

Експериментальна програма передбачала мультимедійний перегляд (слайд-шоу, фрагменти відеокліпів або відеофільмів) маршрутів антиекологічних стежок. Студенти мали можливість переглянути медіа-презентацію антиекологічного маршруту в Україні, а саме: одноденний тур у “місто-примару” Чорнобиль. На слайдах було зображено контрольний пункт, світлини “забороненої зони”, павільйон “Саркофаг” (бетонно-сталеве укриття, що накрило радіоактивні маси й уламки після вибуху, приклади мутацій тощо). Після їх перегляду й аналізу обов’язковим було написання студентами міні-твору в певному стильовому жанрі (публіцистичний нарис, художнє звернення-заклик до майбутніх поколінь тощо).

Надалі студенти та викладачі готувалися до подолання маршрутів навчально-екологічних стежок. Зазначимо, що увагу викладачів було зосереджено на схемі проведення студентами спостережень за об’єктами (або явищами) природи під час пересування відповідним маршрутом.

Разом з тим студенти експериментальних груп відвідали чимало вже достатньо відомих екологічних стежин. Так, майбутнім фахівцям був запропонований маршрут навчально-екологічної стежки “Дивосвіт природи” Мелітопольського державного педагогічного університету (агробіологічний комплекс). Структура стежки включає п’ять станцій: “Дендропарк”, “Рідкісні та зникаючі рослини”, “Агрофітоценоз”, “Лугова рослинність” та “Квітково-декоративні рослини” [1, с. 21–22]. На кожній станції за маршрутом екологічної стежки студенти мали можливість досить детально вивчити видовий склад флори та визначені екскурсійні об’єкти, а також встановити наслідки перетворювальної діяльності людини.

Також під час проходження педагогічної практики студенти розробляли маршрут навчально-екологічної стежки для молодших школярів, ураховуючи краєзнавчі характеристики відповідної місцевості.

Разом з тим, за програмою експериментального навчання передбачалося подолання студентами екскурсійно-туристичних маршрутів екологічної спрямованості по території національного заповідника “Хортиця”, а саме: 1) пішохідна екскурсія по північно-східній частині о. Хортиця “Там, де кінчаються пороги”; 2) тематична пішохідна екскурсія по східній частині “Сила духів”; 3) пішохідна екскурсія по західному узбережжю острова “За редутом – редутом”; 4) екологічна пішохідна екскурсія “Оленячий риг” та ін.

Також специфічною формою позааудиторної роботи студентів, під час яких частково вирішуються еколого-освітні проблеми, є дводенні екологі-

чні маршрути (А. Миронов, В. Обозний, С. Совгіра, О. Тімець). Екологічні маршрути визначаємо як один із способів формування екологоорієнтованої особистості, під час якого в умовах дводенних походів проводяться спостереження за різноманітними об'єктами та явищами за складеним планом. Найперші екологічні маршрути досить близькі за змістом до екскурсій, під час яких студенти набувають навичок участі у дводенних походах, закріплюють правила безпечної поведінки. Через деякий час збільшується кількість завдань.

Експериментальне навчання передбачало організацію одного з екологічних маршрутів, а саме дослідження малих річок і водойм, під час якого студентами занотовано наявні і потенційні об'єкти-забруднювачі водних ресурсів, факти порушення екологічного благоустрою водоохоронних зон. Разом з тим здійснювали соціальне опитування місцевого населення щодо наявних негативних фактів, розповсюджували буклети природоохоронного характеру, отримані результати еколого-освітнього моніторингу аналізували та визначали напрями покращення ситуації.

Зазначимо, що екологічні маршрути як організаційна специфічна позааудиторна форма цілісного педагогічного процесу мають міждисциплінарний характер та урізноманітнюють навчально-польову практику для майбутніх учителів початкової школи.

Серед специфічних позааудиторних форм екологоорієнтованого характеру виділяється така форма, як проектування мікрозаказника.

Природні мікрозаказники – незначні за площею території (акваторії) (від 30 до 200 га), найбільш цікаві з природоохоронної, еколого-просвітницької й естетичної точок зору ділянки місцевості, які мають особливо важливе значення для функціонування окремих природних угруповань тварин і особливо цінних видів рослин з локальним характером поширення. Основною відмітною ознакою таких ділянок є наявність на їх території водойм з відносно чистою водою і рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин. Ліс, який зростає в угіддях мікрозаказника, має статус водоохоронного (а іноді й полезахисного) і є відтворювальною ділянкою для багатьох видів тварин (у тому числі мисливсько-промислових) [6, с. 43].

З позиції науковців Т. Гардашук, О. Крижановської, Л. Любінської, Г. Пустовіта та інших організація невеликого заповідного об'єкта передбачає досить складну науково-дослідну роботу, відповідне оформлення ділової документації тощо. Виходячи з того, що з вагомих причин нові мікрозаказники не створюються, ми під час педагогічної практики залучали майбутніх фахівців до використання шкільних мікрозаказників. На їх базі студенти разом з молодшими школярами регулярно здійснювали очищення території, планували та висаджували рослини, проводили наукові спостереження та дослідження тощо. Підвищення ефективності використання шкільного заказника як активної організаційно-педагогічної форми екологічного навчання та виховання залежить, за Г. Пустовітом, від виконання ряду умов, які було дотримано майбутніми фахівцями, а саме: системності

й послідовності в роботі учнівського та педагогічного колективів; побудови оптимальної структури навчально-пізнавальної й дослідницької діяльності та конкретної практичної природоохоронної роботи учнів; забезпечення їх участі в облаштуванні та догляді мікрозаказника на основах добровільності [5, с. 22].

Разом з тим у мікрозаказниках студенти організовували еколого-освітню діяльність молодших школярів та проводили еколого-просвітницьку роботу з населенням такими формами й методами: виготовлення буклетів, плакатів, кіно- і відеопродукції; розробка та прокладання екологічних стежок; організація й проведення екскурсій, виставок, свят; проведення комплексних природоохоронних кампаній тощо.

Іншою специфічною позааудиторною формою роботи є природоохоронна робота, яка забезпечує активну практичну діяльність, спрямовану на оптимізацію соціоприродної взаємодії на основі законів екології, принципів і норм екологічної етики, детермінованих світоглядною позицією особистості. Цей вид роботи впроваджувався під час навчально-польової й педагогічної практик. Практична природоохоронна робота в сучасній вищій школі будується на засадах комплексного розкриття проблем охорони природи; включення екологічних аспектів до структури предметних, узагальнювальних тем та інтегрованих курсів, які розкривають взаємодію суспільства й природи; поєднання аудиторних занять із безпосередніми діями в природі під час походів, екскурсій, експедицій тощо.

Результати проведеного анкетування стосовно підвищення ефективності природоохоронної роботи зі студентами показали, що 75,6% майбутніх учителів початкової школи найбільш педагогічно корисними й перспективними в навчально-виховному процесі вишу вважають: викладання обов'язкового курсу "Основи екології", виконання проблемних екологічних і педагогічних завдань під час лабораторно-практичних робіт, проведення рольових та дидактичних ігор, вікторин; у позааудиторній роботі – виконання самостійних дослідницьких і творчих завдань, екологічних екскурсій, практичних робіт з відновлення природних ресурсів, наукових експедицій з метою вивчення й охорони природи, культури рідного краю. Разом з тим 58% студентів експериментальних груп визначили діяльність екологічного гуртка як одну з позааудиторних форм активізації практичної природоохоронної роботи.

Так, основними напрямками екологічного гуртка "Екосвіт", створеного за ініціативою викладачів та студентів кафедр екології та безпеки життєдіяльності й початкової освіти БДПУ, визначено: проведення науково-дослідної роботи екологоорієнтованого характеру; участь у прибиранні від побутового сміття природоохоронних територій; залучення студентів до активної участі у проведенні Всесвітніх екологічних акцій, що спрямовані на формування екологічних цінностей; організація та проведення екологічних акцій для студентів і молодших школярів.

Науково-дослідна робота екогуртка включала в себе польове експедиційне вивчення широкого спектра екологічних проблем Східного При-

азов'я, а результати досліджень доповідалися на міжнародних, всеукраїнських та університетських наукових конференціях, популяризувалися серед студентів під час перегляду екопросвітницьких фільмів. Щороку у червні та вересні зусиллями активних членів екологічного гуртка під час проведення польових практик та наукових експедицій на островах Великий і Малий Дзензик (Азовське море) організовується прибирання засмічених ділянок. Подібна акція "Чисте узбережжя Азовського моря" проводиться також щороку у квітні за участю членів екогуртка, викладачів та студентів.

Висновки. Отже, застосування специфічних позааудиторних форм (польова практика, екологічні експедиції, екологічні стежки, проектування мікрозаказників, природоохоронна робота тощо) значно активізувало процес розвитку й самовиявлення екологічних цінностей студентами.

На підставі вищевикладеного матеріалу нами розкрито теоретичний та практичний аспекти застосування специфічних позааудиторних організаційних форм у процесі розвитку й самовиявлення екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи.

У наступних наукових розвідках ми плануємо розкрити питання щодо екопросвітницької роботи з метою активізації цілеспрямованого розвитку й самовиявлення екологічних цінностей вищезазначених фахівців.

Список використаної літератури

1. Вельчева Л.Г. Екологічна стежка навчально-наукового арборетуму / Л.Г. Вельчева, Л.В. Антоновська, О.М. Разнополов, О.В. Ходан // Постметодика. – 2005. – № 4–5(62–63). – С. 19–22.
2. Кузьма-Качур М.І. Польова практика з природознавства : методичні рекомендації до організації та проведення польової практики з природознавства / М.І. Кузьма-Качур. – Мукачево : МДУ, 2011. – 108 с.
3. Олексенко Т.Д. Навчальна практика з методики викладання природознавства : навч. посіб. [для студ. пед. ун-ту спец. "Початкове навчання"] / Т.Д. Олексенко, В.В. Молодиченко. – Мелітополь : Мелітополь, 2006. – 122 с.
4. Онопрієнко В.П. Маршрутами екологічних катастроф: удосконалення методики викладання екології в аграрному університеті / В.П. Онопрієнко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 7. – С. 160–166.
5. Пустовіт Г. Шкільний мікрозаказник – лабораторія просто неба / Григорій Пустовіт // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 22–24.
6. Совгіра С. Залучення молоді до проектування та організації мікрозаказників / Світлана Совгіра // Біологія і хімія в школі. – 2007. – № 1. – С. 43–47.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2013.

Крамаренко А.Н. Особенности внеаудиторной работы по развитию и самовыявлению экологических ценностей будущими учителями начальной школы

В статье раскрыты теоретический и практический аспекты использования специфических внеаудиторных организационных форм в процессе развития и самопроявления экологических ценностей будущими учителями начальной школы. Представлены примеры указанных форм с целью повышения эффективности процесса становления экоцелостной личности студента по профилю "Начальное образование".

Ключевые слова: экологические ценности, специфические внеаудиторные организационные формы, полевая практика, студенческие экологические экспедиции.

Kramarenko A. Specificity of extracurricular activities for the development and self-revelation of environmental values of future primary school teachers

In the article an author is expose the theoretical and practical aspects of application of specific extracurricular organizational forms in the process of development and displays of ecological values of future teachers of initial school. The examples of the indicated forms are offered with the aim of increase of efficiency of becoming of ecological personality of student from direction of preparation "Primary education".

It is indicated an author, that realization of initial school of catastrophic consequences of ecological problems future teachers in the world on the whole and at local level in particular examined as one of important principles of forming of ecological values of specialists, the function of that first of all consists in the process of professional preparation of students to understanding of contradictions and counteraction in the system "a man is an environment", to the necessity of their removal and to the necessity of their removal and realization of vital position under any circumstances.

In the article attention is accented at nature protection work. This type of work was inculcated during the educational-field and pedagogical practices. Practical nature protection work at modern higher school is built on principles of the complex opening of problems of conservancy; to intercommunication of theoretical knowledge with practical activity of students in this industry; plugging of ecological aspects is in the structure of the subject, special summarizing themes and integrated courses that expose co-operation of society and nature; combination of audience employments after direct actions in the wild during hikes, excursions, expeditions and other.

Key words: *ecological values, specific extracurricular organizational forms, field practice, student ecological expeditions.*